

**PROCESY UCZENIA SIĘ
I ICH EFEKTYWNOŚĆ**

Praca zbiorowa

pod redakcją

Franciszka Bereźnickiego

Janiny Świrko-Pilipczuk

SZCZECIN 2006

MARIA PORZUCEK

Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu

Sposoby pracy z uczniem zdolnym

Zainteresowanie kształceniem uczniów zdolnych niewątpliwie wzrasta a współudział nauczycieli w kierowaniu ich rozwojem staje się dostrzegalny. Wciąż poszukuje się lepszych sposobów kształcenia szkolnego uczniów zdolnych, stąd powstają pytania, jak kształcić zdolne dzieci, aby osiągały wysokie i twórcze rezultaty, jakie działania podejmować, by pomóc im w rozwijaniu uzdolnień i umożliwić osiągnięcie sukcesów. W zakresie edukacji uczniów zdolnych wprowadza się innowacyjne rozwiązania, jednak wciąż istnieje duże społeczne niezadowolenie z pracy szkoły na rzecz tych jednostek. Nadzieje i oczekiwania wobec kształcenia zdolnych są spełniane w skromnym stopniu, a nauczycielom zarzuca się ukierunkowanie na ucznia średnio i mało zdolnego, przy jednoczesnym pozbawieniu opieki uczniów wyprzedzających rozwojem umysłowym rówieśników. W polskim systemie edukacji, nastawionym na ucznia przeciętnego, ze sztywnym systemem szkolnym – jaki istnieje dotychczas – z programem, stawiającym wszystkim uczniom takie same wymagania, istnieją ograniczone możliwości indywidualizacji kształcenia. W takiej sytuacji ucznia wybitnie zdolnego utożsamia się z uczniem trudnym a indywidualne podejście, którego on wymaga, w warunkach klasowo – lekcyjnych rzadko bywa realizowane. Władze oświatowe rozliczają dyrektorów szkół z poziomu kształcenia, dlatego więcej środków finansowych przeznaczają na właściwe przygotowanie ucznia do egzaminu oraz na kształcenie ucznia słabego i przeciętnego, wychodząc z założenia, iż uczeń zdolny nie potrzebuje pomocy. Dyrektorzy powinni szczególną opieką otoczyć uczniów reprezentujących szkołę w konkursach i olimpiadach przedmiotowych, bo to oni decydują o pozycji szkoły w tworzonych rankingach.

Warto pamiętać, iż uczniowie zdolni odznaczają się dużą ciekawością i aktywnością poznawczą, szybkim tempem pracy, mają potrzebę dużej aktywności intelektualnej, stąd często uczą się samodzielnie z dodatkowych źródeł. Niewątpliwie są to uczniowie o wyjątkowych możliwościach i jednocześnie o specjalnych potrzebach, bez zaspokojenia których nie rozwijają się prawidłowo. Dlatego „tworzenie warunków sprzyjających rozbudzaniu dążeń i aspiracji intelektualnych uczniów, którzy mają wysokie możliwości rozwoju, jest obowiązkiem zarówno władz oświatowych, jak i poszczególnych placówek, i każdego nauczyciela”¹.

Podaje się, iż „do najczęściej wykorzystywanych w szkołach form pracy z uczniami zdolnymi należą: wzbogacanie, akceleracja, grupowanie, nauka indywidualna, konsultacje

oraz doradztwo²². Wzbogacanie – zależnie od możliwości uczniów – może być pionowe, polegające na poszerzaniu wiedzy względem klasy lub poziome, proponujące zwiększenie liczby zadań dla uczniów zdolnych. Akceleracja posiada kilka postaci od wcześniejszego rozpoczynania nauki szkolnej, przez podwójną promocję, do szybszego przerabiania materiału. Można też grupować uczniów według poziomu zdolności w oddzielnych klasach. Natomiast nauka indywidualna i konsultacje dotyczą opieki nad jednostkami zdolnymi w szkole i poza nią. Specyficzną formą uwagi wydaje się być doradztwo stosowane wobec uczniów zdolnych, ale zaniedbanych wychowawczo.

Praca nad rozwojem zainteresowań uczniów zdolnych wymaga indywidualnych oddziaływań wychowawczych w szkole i poza nią. Praca indywidualna wydaje się optymalną formą pozwalającą precyzyjnie dobierać treści i dostosowywać tempo uczenia się do możliwości ucznia. Nauczyciel może pracować z uczniem indywidualnie poprzez wskazywanie mu odpowiedniej literatury, różnicowanie zadań klasowych i domowych, zarówno pod względem liczby, jak i stopnia trudności stosownie do możliwości ucznia. Może on dyskutować z uczniem o interesujących go zagadnieniach, doradzać, stawiać problemy do przemyślenia czy zachęcać do prowadzenia fragmentów lekcji, wdrażając uczniów do roli asystenta. Czasem nauczyciele akademicy godzą się poprowadzić lekcje w szkole lub zapraszają uczniów na uczelnię.

W pracy z uczniami wybitnymi warto stosować takie metody, jak: „stopniowe zwiększanie wymagań, jednak nie przekraczające możliwości ucznia, ciekawe prowadzenie lekcji, wprowadzanie inspirujących elementów materiału (...) stwarzanie atmosfery akceptacji, wyrażanie zadowolenia z sukcesów, a jednocześnie czuwanie, aby nie doszło do powstania niekorzystnych wychowawczo postaw jednostek zdolnych²³. Dobrze, gdy nauczyciele są wrażliwi na potrzeby uczniów i niosą pomoc w rozwijaniu zainteresowań i zdolności. Nadzór nad jednostkami zdolnymi okazuje się istotny, choćby z tego względu, że o powodzeniu w konkursie czy olimpiadzie, między innymi, decyduje pomoc nauczyciela przedmiotu.

Uczniowie zdolni wymagają zajęć stymulujących rozwój, dających możliwość wzbogacania wiedzy oraz sprzyjających kształtowaniu zainteresowań i rozwijaniu zdolności. Taką funkcję spełniają zajęcia pozalekcyjne, jako „nieobowiązkowa forma zajęć realizowana w czasie wolnym w obrębie szkoły i organizowana przez szkołę. Celem jest rozwijanie zainteresowań, rozszerzanie i pogłębianie wiedzy. Obejmują one zajęcia w kołach zainteresowań²⁴. Praca koła winna opierać się na samodzielności, twórczym poszukiwaniu, dyskretnej inspiracji i kierowaniu ze strony opiekuna. Nauczyciele są wyraźnie podzieleni w opiniach, dla kogo organizuje się koła zainteresowań. Jedni opowiadają się za wyborem tylko młodzieży uzdolnionej, inni uważają, że nie należy stawiać takich wymagań i chęć pracy powinna wystarczyć. Zdaniem niektórych autorów „należy więc postulować głębszą analizę koncepcji kół zainteresowań w szkole, która w efekcie powinna określić ich cele i zadania, status, formy organizacyjne. Koła powinni

prorowadzić doświadczeni nauczyciele, wyróżniający się dużą wiedzą i talentem organizacyjnym. Warto rozważyć możliwość tworzenia kół międzyszkolnych i interdyscyplinarnych, stworzyć szansę współpracy z innymi instytucjami naukowymi (...) I wreszcie najważniejsze, trzeba zdecydować, komu te koła mają służyć⁵⁵.

W niektórych szkołach funkcjonują specjalne programy dla utalentowanych jednostek lub realizuje się rozszerzony program kształcenia z wybranych przedmiotów. Zabiegi te mają na celu wzbogacanie treści kształcenia, kierowanych pod adresem uzdolnionych dzieci i młodzieży. Zdaniem praktyków „nie ma dwóch jednakowych programów dla uzdolnionych i tak powinno być. Podobnie jak dobry nauczyciel chroni niepowtarzalność każdego ucznia, tak efektywny program kształcenia uzdolnień jest swoistą odpowiedzią na potrzeby i wymagania zbiorowości, której ma służyć⁵⁶. Powstają więc projekty i programy autorskie, dostosowane do indywidualnych potrzeb uczniów zdolnych, wspomagające ich rozwój.

W celu uzyskania informacji na temat praktyki dotyczącej jednostek zdolnych, przeprowadzono na przełomie marca i kwietnia 2005 roku badania, wśród czynnych zawodowo – na różnych szczeblach nauczania - nauczycieli. Głównym zadaniem było ustalenie, jak nauczyciel pracuje z uczniem zdolnym. Zastosowano kwestionariusz wywiadu. Badana grupa rekrutowała się z około stu pedagogów, w tym 74% stanowiły kobiety a 26% mężczyźni. Połowa to pedagogzy do 34 roku życia. Wśród respondentów najwięcej było matematyków (35%) i polonistów (28%), a pozostali to nauczyciele języków obcych, historii, biologii i innych.

Zagadnieniem, od którego zaczęto była kwestia wspierania ucznia zdolnego. Wypowiedzi wskazują, iż zdecydowana większość (86%) pomaga uczniom w przygotowaniach do konkursów, olimpiad. Bardzo często (81%) uczniom zdolnym stwarza się możliwość wystąpień na lekcji z samodzielnie przygotowanymi referatami czy prezentacjami. Większość pedagogów (79%) sugeruje jednostkom zdolnym dodatkową uzupełniającą literaturę, nieliczni natomiast kierują ich do innych nauczycieli, specjalistów w danej dziedzinie. Więcej niż połowa badanych jako przejawy zainteresowania wobec zdolnych wymienia zachęcanie do dyskusji podczas zajęć oraz wskazywanie kół zainteresowań i innych zajęć pozalekcyjnych.

Kolejne pytanie dotyczyło form aktywności przejawianych przez uczniów zdolnych na lekcjach. Zdaniem nauczycieli zdolni częściej niż pozostali uczniowie wykazują gotowość do wykonania zadań dodatkowych (28%), nierzadko są to zadania nietypowe o podwyższonym stopniu trudności. Częściej niż inni uczniowie zadają dociekliwe pytania (20%), zgłaszają się (18%), są aktywni (13%), wykazują chęć przygotowania referatu (16%), prezentacji komputerowych z zakresu interesujących ich tematów (11%) czy długoterminowych projektów edukacyjnych. Równie chętnie udzielają się w dyskusjach (23%) na terenie klasy a część z nich (6%) organizuje debaty. Sprawdzają zadania wykonane przez słabszych kolegów. Uczniowie zdolni niewątpliwie wnoszą

w życie klasy głębokie zaangażowanie, wykazując wysoki poziom aktywności intelektualno – poznawczej.

Stanowiska respondentów wobec zadań domowych dla uczniów zdolnych są podzielone. Co trzeci nauczyciel wyznacza chętnym uczniom zadania trudniejsze, o rozszerzonym zakresie z tak zwaną „gwiazdką” czy też zadania z konkursów, wykraczające poza podstawę programową. Zainteresowaniem wśród uczniów zdolnych cieszą się zadania dodatkowe, problemowe, wymagające samodzielnej pracy i korzystania z dodatkowej literatury, wyszukiwania informacji z różnych źródeł. Około co dziesiąty pedagog nie różnicuje zadań, traktując zdolnych tak samo, jak pozostałych. Często jednostkom uzdolnionym zleca się przygotowanie referatu, dodatkowych prac pisemnych, dodatkowej literatury, wyszukiwanie wiadomości w Internecie i czasopismach popularno – naukowych.

Nauczycieli zapytano o pozalekcyjną ofertę dla uczniów zdolnych. Jak się okazuje w każdej ze szkół organizowane są rozmaite spotkania, głównie koła zainteresowań. Jednak nauczyciele zgodnie zaznaczają, iż są to zajęcia dla chętnych a nie tylko zdolnych uczniów. Uczniom umożliwia się rozwój uzdolnień na takich kołach, jak: koło miłośników języków obcych, dziennikarskie, teatralne, redakcyjne, fotograficzne, radiowe, telewizyjne, regionalne, ekoszperacz czy zajęcia kabaretowe. Rzadziej uczeń zdolny może korzystać z zajęć indywidualnych, taka szansa zdarza się jedynie bezpośrednio przed konkursami. Po lekcjach funkcjonuje pomoc koleżeńska, polegająca na pracy ucznia zdolnego z uczniem słabszym. Wśród nauczycieli zauważyć można głosy niezadowolenia, dotyczące ograniczenia środków finansowych na zajęcia pozalekcyjne. Właśnie brakiem funduszy w szkole tłumaczą oni słabą ofertę zajęć dodatkowych.

Nauczyciele wzbogacają własną działalność edukacyjną różnymi środkami dydaktycznymi. Co piąty pedagog uzupełnia własne zajęcia planszami, mapami, modelami, bryłami. Dla co szóstego istotne miejsce zajmują dodatkowe teksty źródłowe, autentyczne teksty obcojęzyczne. Jedynie co dziesiąty respondent wykorzystuje podczas lekcji programy komputerowe oraz filmy. Poza wymienionymi – jako wspomagające pracę z uczniem zdolnym – wymienia się zbiory zadań dla uczniów zdolnych, środki multimedialne, rzadziej Internet czy kalkulatory graficzne.

Okazuje się, że badani najczęściej organizują pracę w grupach, ubolewając z powodu braku warunków dla organizacji nauczania indywidualnego. Wśród pedagogów były głosy chwalące metodę projektu, dramę, burzę mózgow dla wspomagania kształcenia uzdolnionych dzieci i młodzieży.

W sprawie realizowanych na terenie szkoły programów, adresowanych do wybitnych jednostek prawie połowa respondentów przyznaje, iż w ich szkołach istnieją specjalne programy pracy z uczniem zdolnym. Jednak nieliczni potrafią wymienić jakie. Znikoma liczba pedagogów odpowiada, iż należą do nich: programy autorskie z języków obcych, programy edukacji polonistycznej, program kół zainteresowań.

Według większości badanych (67%) dyrektor interesuje się uczniem zdolnym. Z tego zainteresowania wynikają określone dyrektywy do pracy nauczyciela, akcentowane podczas rad pedagogicznych. Zdaniem nauczycieli dyrektor kładzie nacisk na przygotowywanie uczniów do konkursów przedmiotowych. Zachęca, by tworzyć własne programy pracy z uczniem zdolnym, by wspierać i mobilizować do samodzielnej pracy. Często dyrektor dba o odpowiednią promocję jednostek wybitnych, publikując ich osiągnięcia i wytwory w prasie lokalnej lub szkolnej oraz na szkolnej stronie internetowej. Niestety niektórzy nauczyciele przyznają, iż regułą stanowi zainteresowanie uczniami słabymi a jedyną inspiracją do rozmowy o jednostkach zdolnych w szkole stanowią osiągnięcia w konkursach, olimpiadach.

Ostatnie pytanie dotyczyło działań podejmowanych przez pedagoga szkolnego na rzecz uczniów zdolnych. Część respondentów (25%) nie wypowiada się na temat. Inni ujawniają, iż pedagog nie pracuje z uczniem zdolnym. Nauczyciele z liceum wymieniają rozmowy indywidualne, jako przejaw zainteresowania pedagoga szkolnego jednostką zdolną. Dotyczą one najczęściej wyboru przyszłej szkoły – ponieważ pedagog dysponuje informacjami o studiach wyższych - czy decyzji o indywidualnym toku nauki. Okazuje się, iż w szkole podstawowej pedagog nie podejmuje działań na rzecz jednostek uzdolnionych, w gimnazjum częściej. Nauczyciele wprost przyznają, iż pedagog skupia się w swojej pracy na uczniach z problemami w nauce a zdolni często traktowani są w szkole, jako ci, którzy sobie poradzą.

Uczniów zdolnych o dużych możliwościach intelektualnych, zainteresowanych określonym przedmiotem czy też mających zainteresowania wykraczające poza nauczanie szkolne spotyka się w większości klas. Należy tak organizować pracę z nimi, by mogli we właściwy sposób rozwijać swoje zainteresowania i zdolności. W kwestii wspomagania jednostek zdolnych wiele zależy od nauczycieli, którzy są odpowiedzialni za stymulowanie rozwoju poznawczego, emocjonalnego i społecznego własnych uczniów oraz stanowią dla nich źródło motywacji do dalszej pracy.

Powstają nowe pomysły na pracę z uczniem zdolnym, jednak nie zawsze realizuje się je w rzeczywistości. Takie rozwiązania, jak selekcja klas, segregacja uczniów na lepszych i gorszych pod względem możliwości intelektualnych czy umieszczenie ucznia w klasie programowo wyższej – mogą dezintegrować klasy oraz przyczyniać się do zaburzeń rozwojowych jednostek wybitnych.

W odniesieniu do praktyki, wybór dróg rozwoju przez ucznia zdolnego zawęża się niekiedy do uczestnictwa w zajęciach pozalekcyjnych – o ile są realizowane przy istniejących brakach finansowych – czy udziału w olimpiadach, konkursach, turniejach, pod warunkiem, iż uczniowie znajdą w nauczycielu chętnego opiekuna. Dostępność innowacji pedagogicznych, w zakresie kształcenia jednostek zdolnych jest wciąż ograniczona dla przeciętnego nauczyciela, ale jego chęci, próby i zainteresowanie uczniem zdolnym w klasie dają nadzieję na poprawę sytuacji.

Literatura

- Chyla C., A. Kociel: *Praca z uczniem zdolnym w nauczaniu fizyki*. WOM, Rzeszów 1994.
- Eby J., Smutny J.: *Jak kształcić uzdolnienia dzieci i młodzieży*. WsiP, Warszawa 1998.
- Goźlińska E.: *Nie lekcje lecz zajęcia edukacyjne*, WsiP, Warszawa 2004.
- Lewowicki T.: *Kształcenie uczniów zdolnych*, WsiP, Warszawa 1986.
- Marzec A.: *Praca z uczniem zdolnym. Formy i efekty*. ODN, Kraków 1985.
- Partyka M.: *Zdolni, utalentowani, twórczy*. MPPP, Warszawa 1999.
- Szumski G.: *Dobór i kształcenie uczniów zdolnych*. Wydawnictwo WSPS, Warszawa 1995.
- Świdorska S.: *Praca z uczniem uzdolnionym*. ODN, Szczecin 1989.

Przypisy:

-
- ¹ S. Świdorska: *Praca z uczniem uzdolnionym*. Szczecin 1989, s. 5.
- ² C. Chyla, A. Kociel: *Praca z uczniem zdolnym w nauczaniu fizyki*. Rzeszów 1994, s. 8.
- ³ M. Partyka: *Zdolni, utalentowani, twórczy*. Warszawa 1999, s. 83.
- ⁴ E. Goźlińska: *Nie lekcje lecz zajęcia edukacyjne*. Warszawa 2004, s. 12.
- ⁵ A. Marzec: *Praca z uczniem zdolnym. Formy i efekty*. Kraków 1985, s. 84.
- ⁶ J. Eby, J. Smutny: *Jak kształcić uzdolnienia dzieci i młodzieży*. Warszawa 1998, s. 140.